

Məqalə redaksiyaya daxil olub 04.02.2026

The article was received by editorial board on 04.02.2026

Статья принята к печати 04.02.2026

QLOBAL İQTİSADIYYATDA ÖLKƏLƏR ARASINDA İNKİŞAF BƏRABƏRSİZLİKLƏRİNİN ƏSAS YARANMA SƏBƏBLƏRİ

Xülasə

Müasir dünyada iqtisadi rifah və inkişaf göstəriciləri üzrə ölkələr arasında müşahidə olunan fərqlər getdikcə genişlənir. Bu məqalə həmin bərabərsizliklərin formalaşma dinamikasını coğrafi, sosial-iqtisadi və siyasi-institusional prizmalarda araşdırır. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, müxtəlif millətlərin rifahında müşahidə olunan kəskin fərqlər təkcə təbii sərvət və ya əmək məhsuldarlığı ilə əlaqəli deyil, əsasən tarixi yaddaş, hakimiyyət strukturlarının keyfiyyəti, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə tutulan mövqe və texnoloji imkanlardan istifadə bacarığı kimi çoxsaylı faktorların sintezi ilə izah olunur. Empirik material müxtəlif qitələrdən seçilmiş üç fərqli halın dərin müqayisəli təhlilini əhatə edir və ortaya qoyur ki, dövlət aparatının effektivliyi, cəmiyyətin təhsil səviyyəsi və xarici bazarlara integrasiya strategiyası birgə şəkildə milli iqtisadiyyatların trayektoriyasını müəyyənləşdirir. Araşdırma həmçinin vurğulayır ki, sadəcə maliyyə axınları və texniki köçürmələr inkişaf problemlərini həll etməkdə qeyri-kafi qalır və əsas dəyişiklik daxildən gələn transformativ proseslərdən asılıdır. Məqalənin yekun hissəsi milli və beynəlxalq səviyyələrdə tətbiq edilməli olan siyasi yollar və prioritet istiqamətlər barədə tövsiyələr təqdim edir.

Açar sözlər: bərabərsizlik, iqtisadi inkişaf, təbəqələşmə, dövlət qurumları, texnoloji uçurum.

GİRİŞ

Son yarım əsrlik dövr ərzində planetin iqtisadi mənzərəsi köklü şəkildə yenidən formalaşmışdır. Müxtəlif coğrafi bölgələrdə yerləşən dövlətlərin rifahı arasındakı məsafə bəzi hallarda genişlənmiş, digər hallarda isə daralmışdır. Əgər 1960-cı illərdə dünyanın ən zəngin ölkəsi ilə ən kasıb ölkəsi arasında təqribən 30 dəfəlik gəlir fərqi var idisə, bu gün həmin rəqəm 100-ə yaxınlaşmışdır. Eyni zamanda, Çin və Hindistan kimi nəhəng əhalili ölkələrin iqtisadi yüksəlişi global yoxsulluq səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmışdır. Bu ziddiyyətli dinamika tədqiqatçıları düşündürməkdədir: nə üçün bəzi cəmiyyətlər sürətlə irəliləyir, digərləri isə uzun illər boyu eyni iqtisadi səviyyədə qalır və ya hətta tənəzzülə uğrayır? Bu suala cavab axtarmaq təkcə akademik maraq deyil, eyni zamanda praktik zərurətdir, çünki milyardlarla insanın gələcəyi bu proseslərin düzgün başa düşülməsindən asılıdır.

Bərabərsizliklərin kökləri barədə mövcud olan izahatlar geniş spektrdə yerləşir. Bəziləri əsas səbəbi coğrafi şəraitdə görür – iqlim, torpağın məhsuldarlığı, təbii fəlakətlərə məruz qalma dərəcəsi, dəniz yollarına çıxış kimi amillər həqiqətən də əhəmiyyət daşıyır. Digərləri isə diqqəti mədəni və dini dəyərlərə yönəldir və iddia edirlər ki, müəyyən etik sistemlər iqtisadi fəallığı daha çox stimullaşdırır. Üçüncü qrup tədqiqatçılar siyasi rejimlərin və qanunvericilik sistemlərinin rolunu ön plana çəkir.

Dördüncü bir yanaşma isə qloballaşmanın özündə mövcud olan struktur qüsurlarını və güc balansını vurğulayır. Həqiqətdə isə, bu amillərin hamısı müəyyən dərəcədə təsir göstərir və onların qarşılıqlı əlaqəsini anlamaq inkişaf bərabərsizliklərinin yaranma səbəblərini anlamaq üçün olduqca vacibdir. Məsələn, bir ölkənin sahilyanı mövqeyi ona ticarət üstünlüyü verə bilər, lakin bu üstünlükdən yararlanmaq üçün düzgün işləyən liman infrastrukturu, effektiv gömrük idarəçiliyi və beynəlxalq kommersiya qanunlarının tətbiqi lazımdır ki, bunlar da öz növbəsində institutların keyfiyyətindən asılıdır.

Bu tədqiqatın əsas hipotezi ondan ibarətdir ki, ölkələr arasında inkişaf səviyyəsində müşahidə olunan kəskin fərqlər üç əsas amilin kompleks təsadüfündən yaranır: birincisi, keçmiş tarixi hadisələrin hazırkı institutlara və düşüncə tərzinə təsiri; ikincisi, hakimiyyət mexanizmlərinin və qanunların real həyatda necə işləməsi; üçüncüsü isə beynəlxalq aləmdə tutulan mövqe və iqtisadi əməkdaşlıq şəbəkələrinə qoşulma forması. Bu üç komponent bir-biri ilə qarşılıqlı təsirdədir və müsbət və ya mənfi tsikllər yaradır. Məsələn, keçmişdə formalaşmış zəif institutlar kapital cəlbini çətinləşdirir, bu da texnoloji geridə qalmaya səbəb olur, nəticədə ölkə qlobal iqtisadi sistemdə əlverişsiz mövqedə qalır və bu vəziyyət yenidən institutların inkişafını ləngidir. Əksinə, güclü institutlar investisiya mühitini yaxşılaşdırır, innovasiyanı stimullaşdırır və qlobal bazarlarda rəqabətqabiliyyətli məhsullar təklif etməyə imkan verir, bu da öz növbəsində daha çox resurs cəlb edərək institutların daha da möhkəmlənməsinə xidmət edir.

ƏDƏBİYYAT İCMALI

İqtisadi artımın nəzəri əsasları

İqtisadi artımın təbiəti haqqında müzakirələr Adam Smithdən bu günə qədər davam edir. Klassik iqtisadçılar iqtisadi artım məsələsində əsasən əmək bölgüsü, kapital toplanması və texniki tərəqqinin rolunu vurğulayırdılar. Neoklassik məktəb isə Solow-Swan modelində istehsal funksiyasına əsaslanaraq əmək, kapital və texnoloji səviyyənin uzunmüddətli artımı necə təyin etdiyini izah etməyə çalışırdı. Bu modelə görə, kapital toplanması ilə bağlı azalan gəlir qanunu səbəbindən ölkələr arasında yaxınlaşma gözlənilir – yəni kasıb ölkələr zənginlərdən daha sürətli inkişaf etməlidir. Lakin empirik məlumatlar bu proqnozu tam təsdiqləmir. Bəzi yoxsul ölkələr həqiqətən sürətli artım nümayiş etdirirsə də, çoxlu sayda digərləri uzun müddət durğunluq içindədir. Bu boşluğu doldurmaq üçün endogen artım nəzəriyyələri ortaya çıxdı ki, onlar da bilik, tədqiqat-inkişaf və insan kapitalının artım prosesinin mərkəzində olduğunu qeyd edir. Paul Romerin və Robert Lucasın işləri göstərir ki, texnoloji yeniliklər təsadüfi xarici amil deyil, iqtisadi sistemin özündən doğan prosesdir və təhsil, araşdırma fəaliyyəti, patent qanunları kimi amillər bilik istehsalını stimullaşdıraraq davamlı artım yaradır. Bu yanaşım inkişaf etmiş ölkələrin niyə öz üstünlüklərini qoruduqlarını izah etməyə kömək edir: onlar daim yenilik yaradır və bu yeniliklər öz növbəsində növbəti yeniliklərin əsasına çevrilir.

Coğrafiya və iqlimin rolu

Jared Diamond kimi alimlərin işləri coğrafi amillərin tarixdə oynadığı böyük rolu göstərməkdədir. Onun fikrincə, müəyyən regionların əkinçilik üçün əlverişli bitki və heyvan növlərinə, üfüqi kontinental yerləşməyə və nəqliyyat yollarına malik olması həmin bölgələrdə erkən təsərrüfat və sonradan sənaye inkişafına təkan vermişdir. Jeffrey Sachs və digər tədqiqatçılar isə müasir dövrdə tropik iqlimin inkişaf üçün maneə yaratdığını iddia edirlər – yüksək temperatur, nəmlik və tropik xəstəliklər kənd təsərrüfatı məhsuldarlığını aşağı salır və əhəlinin sağlamlıq səviyyəsini pisləşdirir. Buna görə də tropik bölgələrdə yerləşən ölkələrin əksəriyyəti yoxsul qalır. Lakin bu fikirləri qarşı tənqidlər də mövcuddur. Sinqapur kimi tropik şəraitdə yerləşən, lakin yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmış ölkələr göstərir ki, coğrafiya tale deyil. Həmçinin, coğrafi şərait sabit olsa da, eyni bölgədə yerləşən ölkələr müxtəlif inkişaf yolları keçə bilər. Məsələn, Cənubi Koreya və Şimali Koreya eyni yarımada da yerləşsələr də, onların iqtisadi vəziyyəti arasında böyük bir uçurum mövcuddur. Bu da

göstərir ki, coğrafiya amildir, amma həlledici deyil və siyasi-institusional seçimlər qitisadi inkişafda daha böyük əhəmiyyət daşımaqdadır.

Beynəlxalq ticarət və integrasiya

Qloballaşma dövründə heç bir ölkə tamamilə təcrid olunmuş şəkildə inkişaf edə bilməz. Ticarətin liberallaşması, xarici birbaşa investisiyaların axını, texnologiya ötürülməsi və miqrasiya kanalları ölkələri sıx şəbəkəyə birləşdirir. Dollar və Kraay kimi iqtisadçıların araşdırmaları göstərir ki, beynəlxalq ticarətə daha açıq olan ölkələr orta hesabla daha sürətli artım nümayiş etdirirlər. Lakin bu əlaqə birmənalı deyil. Rodriguez və Rodrik ticarət liberallaşması ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqənin empirik sübutlarını yenidən yoxlayaraq qeyd edirlər ki, sadəcə gömrük tariflərini azaltmaq kifayət deyil, eyni zamanda daxili institutların və makroiqtisadi sabitliyin də olması vacibdir. Başqa sözlə, ticarət açıqlığı faydalı ola bilər, amma yalnız müəyyən şərtlər altında. Hər şeydən əvvəl, ölkənin ixrac strukturu önəmlidir. Təbii ehtiyatlara əsaslanan ixrac modeli qeyri-sabit və aşağı əlavə dəyərlidir, eyni zamanda "Holland xəstəliyi" kimi problemlər yarada bilər – təbii resurs ixracatı milli valyutayı bahalaşdırır və digər sektorların rəqabət qabiliyyətini zəiflədir. Əksinə, texnoloji məhsul ixracı daha sabit və təkmilləşmə imkanlarına zəngindir. Hausmann, Hwang və Rodrikin "ixracın gizli zənginliyi" anlayışı məhz budur – bir ölkənin ixrac səbəbində nə olduğu onun gələcək artım potensialı haqqında çox şey deyir. Çin və Hindistan öz ixracatlarını əmək tutumlu məhsullardan getdikcə daha mürəkkəb və yüksək texnologiyalı mallara doğru dəyişdirə bildikləri üçün uğur qazandılar.

Əsas amillər və mexanizmlər

Bir ölkənin bugünkü sosial və iqtisadi vəziyyəti təsadüfi formalaşmır. O, uzun tarixi proseslərin və keçmişdə verilmiş qərarların məntiqi davamıdır. İqtisadçılar bu hadisəni "tarixi yolasılıq" anlayışı ilə izah edirlər: ilkin şərait və erkən institusional seçimlər gələcək inkişaf imkanlarını ciddi şəkildə məhdudlaşdırır və ya genişləndirir. Empirik tədqiqatlar bunu aydın şəkildə göstərir. Məsələn, Nunn və Wantchekonun araşdırmaları Afrikada tarixən qul ticarətinə daha çox cəlb olunmuş bölgələrdə bu gün insanlararası etimadın zəif, institutların isə kövrək olduğunu ortaya qoyur; bu isə iqtisadi inkişaf üçün mühüm maneə yaradır. Qul ticarəti əsrlər əvvəl sona çatsa da, onun cəmiyyətlərin sosial strukturuna vurduğu zərərin uzunmüddətli təsirləri hələ də qalmaqdadır. Oxşar davamlı təsirlər müstəmləkəçilik təcrübəsində də müşahidə olunur: kolonial dövrdə yaradılmış idarəetmə və iqtisadi institutlar müstəqillikdən sonra da böyük ölçüdə qorunmuşdur. Bəzi hallarda bu institutlar hüquqi sistemlərin və təhsil şəbəkələrinin formalaşmasına töhfə versə də, əksər bölgələrdə müstəmləkə idarəçiliyi əsasən ekstraktiv xarakter daşımış, yerli resursların çıxarılmasına yönəlmiş və əhalinin rifahını prioritet hesab etməmişdir. Bu struktur irsi sonradan dəyişdirmək olduqca çətin olmuşdur. Tarixi yolasılıq həmçinin infrastrukturun quruluşunda və şəhərlərin məkan bölgüsündə özünü göstərir: bir çox Afrika ölkəsində nəqliyyat şəbəkələri daxili regionları birləşdirməkdən çox, limanları mədən və plantasiyalarla əlaqələndirir ki, bu da ixracıya yönəlmiş iqtisadi modeli gücləndirsə də, daxili bazarın inkişafını zəiflədir. Eyni zamanda, şəhər mərkəzlərinin kolonial inzibati və ticarət qovşaqları ətrafında formalaşması bəzi ərazilərin sürətli inkişafına, digərlərinin isə kənarda qalmasına səbəb olmuşdur. Bu faktlar göstərir ki, keçmiş institusional və məkan qərarları bu gün də iqtisadi nəticələri müəyyənləşdirir və effektiv müasir siyasət yalnız bu tarixi yükü nəzərə aldığı halda uğurlu ola bilər.

Dövlət aparatının keyfiyyəti və fəaliyyəti

Dövlət aparatının keyfiyyəti və idarəetmənin effektivliyi ölkələrin iqtisadi nəticələrini birbaşa formalaşdırır və hökumətin şəffaflığı, qanunların icrası, büdcə intizamı və korrupsiyanın səviyyəsi makroiqtisadi sabitliyin əsas müəyyənedicilərindəndir. Dünya Bankının Kaufmann və Kraay tərəfindən hazırlanmış Dünya İdarəçilik Göstəriciləri ölkələri fikir azadlığı və hesabatlılıq, siyasi sabitlik, hökumətin effektivliyi, tənzimləmə keyfiyyəti, qanunun aliliyi və korrupsiyaya nəzarət üzrə qiymətləndirir və çoxsaylı empirik araşdırmalar bu göstəricilərin yüksək olduğu ölkələrdə iqtisadi

artımın, xarici investisiyaların və yoxsulluğun azalmasının daha güclü olduğunu göstərir. Məsələn Estoniya sovet dövründən sonra ciddi institusional problemlərlə üzləşsə də ardıcıl islahatlar, rəqəmsal hökumət sistemlərinin tətbiqi, şəffaf hüquqi mühitin yaradılması və korrupsiya ilə mübarizə nəticəsində Avropa İttifaqının ən innovativ iqtisadiyyatlarından birinə çevrilmişdir. Bunun əksinə olaraq Venezuela böyük neft ehtiyatlarına malik olmasına baxmayaraq zəif idarəetmə, geniş yayılmış rüşvətxorluq, populist siyasətlər və hüquq sisteminin zəifləməsi səbəbindən dərin iqtisadi böhran yaşamışdır və bu təcrübə göstərir ki inkişaf üçün əsas amil təbii sərvətlərin mövcudluğu deyil onların necə idarə olunmasıdır. Zəif dövlət institutları mülkiyyət hüquqlarına inamsızlıq yaradaraq uzunmüddətli investisiyaları məhdudlaşdırır, korrupsiya iqtisadi resursları məhsuldar fəaliyyət əvəzinə rentə əldə etməyə yönəldir, zəif maliyyə nəzarəti inflyasiya, valyuta problemləri və artan borc yükü kimi riskləri gücləndirir, eyni zamanda mürəkkəb bürokratik prosedurlar və qeyri-effektiv tənzimləmə sahibkarlığın inkişafını ləngidir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki icazə mexanizmlərinin sadələşdirilməsi və qərar qəbul etmə proseslərinin şəffaflaşdırılması biznes fəallığını əhəmiyyətli dərəcədə artırır və buna görə də hüququn aliliyinin möhkəmləndirilməsi, korrupsiyaya qarşı sistemli mübarizə və dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsi davamlı iqtisadi inkişafın əsas şərtlərindən biridir.

Beynəlxalq sistemdə mövqe və rollar

Qlobal iqtisadi sistem bərabər paylanmış struktura malik deyil və ölkələrin beynəlxalq bölgədə tutduqları mövqe onların inkişaf imkanlarını ciddi şəkildə müəyyənləşdirir. Dünya Sistemləri yanaşmasına əsasən dünya iqtisadiyyatı üç əsas kateqoriyaya bölünür və inkişaf etmiş dövlətlər əsasən yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalında, maliyyə xidmətlərində və intellektual mülkiyyət sahəsində üstün mövqeyə malikdirlər, zəif inkişaf etmiş ölkələr isə daha çox xammal ixracına və aşağı ixtisas tələb edən əməyə söykənirlər, yarımperiferiya ölkələri isə bu iki model arasında keçid xarakteri daşıyır. Bu bölgü təsadüfi formalaşmamışdır və zamanla özünü gücləndirən mexanizmlərlə möhkəmlənir. Singer və Prebisch tərəfindən irəli sürülən tezis göstərir ki uzun müddətdə xammalın qiymətləri sənaye məhsulları ilə müqayisədə daha yavaş artır və ya azalır, nəticədə resurs ixrac edən ölkələr eyni miqdarda əmək sərf etsələr belə getdikcə daha az gəlir əldə edirlər. Eyni zamanda qabaqcıl sənaye sahələrinə daxil olmaq yalnız kapital deyil, həm də uzun illər ərzində formalaşan elmi baza, ixtisaslı kadrlar və tədqiqat infrastrukturunu tələb edir ki bunları qısa zaman ərzində yaratmaq real deyil. Beynəlxalq maliyyə sistemində də oxşar asimmetriyalar mövcuddur və Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə Dünya Bankı kimi qurumlar böhran yaşayan ölkələrə maliyyə dəstəyi göstərsələr də bu yardım adətən sərt şərtlərlə müşayiət olunur və büdcə ixtisarlari, struktur islahatları və dövlət sektorunun daraldılması kimi tələblər sosial xərclərin azalmasına və inkişaf perspektivlərinin zəifləməsinə gətirib çıxara bilər. Bu yanaşma Stiglitz kimi iqtisadçılar tərəfindən tənqid edilir və vurğulanır ki universal reseptlər mövcud deyil və hər ölkənin spesifik institusional və sosial konteksti nəzərə alınmalıdır. Bundan əlavə, patent və əqli mülkiyyət rejimləri texnologiyanın yayılmasını məhdudlaşdırır və inkişaf etməkdə olan ölkələr dərman və proqram təminatı kimi məhsulları istehsal etmək istədikdə yüksək lisenziya xərcləri ilə üzləşirlər ki bu da onların rəqabət qabiliyyətini azaldır. Müasir dövrdə süni intellekt, nanotexnologiya və gen mühəndisliyi kimi sahələrdə yaranmış texnoloji fərqlər bəzi ölkələrin üstünlüyünü daha da dərinləşdirir və bu uçurumun qısa müddətdə aradan qaldırılması getdikcə daha çətin görünür.

Müqayisəli hal təhlili

Yuxarıda geniş bir şəkildə izahını verdiyimiz nəzəri çərçivənin praktikada necə təzahür etdiyini göstərmək məqsədilə inkişaf səviyyələri fərqli olan üç ölkənin təcrübəsi nəzərdən keçirilmiş və nümunə kimi Norveç, Meksika və Etiopiya seçilmişdir. Bu seçim təsadüfi deyil, çünki sözügedən ölkələr müxtəlif qitələrdə yerləşir, fərqli tarixi proseslərdən keçib və hazırda inkişaf yolunun ayrı mərhələlərindədirlər. Norveç zəngin neft ehtiyatlarına malik olsa da resurs asılılığının yaratdığı

problemlərdən yayınmağı bacarmış nadir ölkələrdəndir və bunun əsas səbəbi 1960-cı illərdən etibarən enerji gəlirlərinin uzunmüddətli strategiya əsasında idarə edilməsidir. Dövlət Neft Fondu vasitəsilə bu vəsaitlər gələcək nəsillər üçün toplanır və hökumət yalnız fondun gəlirinin məhdud hissəsini xərcləyə bilir ki bu da həm inflyasiya risklərini azaldır, həm də iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə şərait yaradır. Bununla yanaşı mülkiyyət hüquqlarının güclü qorunması, korrupsiyanın minimal səviyyədə olması, keyfiyyətli təhsil sistemi və yüksək sosial etimad Norveçi həyat keyfiyyətinə görə dünyanın aparıcı ölkələrindən birinə çevirib. Meksika isə uzun müddətdir orta gəlir səviyyəsində qalmış ölkələrin tipik nümunəsidir və Şimali Amerika Azad Ticarət Sazişindən sonra ixrac imkanları artsa da inkişaf əsasən ucuz əmək qüvvəsinə əsaslanmış, texnoloji irəliləyiş isə məhdud qalmışdır. Tədqiqat və innovasiyaya ayrılan vəsaitin azlığı, təhsil sistemindəki problemlər, geniş yayılmış korrupsiya və narkotik kartellərinin yaratdığı təhlükəsizlik riskləri investisiya mühitini zəiflədir və ölkənin yüksək gəlirli iqtisadiyyatlar sırasına qoşulmasına mane olur. İxrac həcmi artsa belə yerli əlavə dəyər aşağı qalır və istehsal əsasən idxal olunan komponentlərin montajı ilə məhdudlaşır ki bu da məşğulluq yaratsa da texnoloji bacarıqların inkişafına ciddi töhfə vermir. Etiopiya isə aşağı gəlirli ölkələrin qarşılaşdığı struktur problemləri açıq şəkildə əks etdirir, əhalinin böyük hissəsi aşağı məhsuldarlığa malik kənd təsərrüfatında çalışır, iqlim şokları və daxili qarşıdurmalar sabitliyi pozur, zəif infrastruktur və məhdud enerji təminatı iqtisadi fəaliyyəti məhdudlaşdırır, təhsil və səhiyyə xidmətlərinin yetərsizliyi isə insan kapitalının formalaşmasına mane olur. Hökumətin sənaye parkları yaratmaq və xarici sərmayəni cəlb etmək cəhdlərinə baxmayaraq institusional zəiflik və siyasi qeyri-müəyyənlik bu təşəbbüslərin təsirini azaldır və ölkənin ixracı əsasən qəhvə və dəri kimi ilkin məhsullarla məhdudlaşdığı üçün global qiymət dəyişmələrinə yüksək dərəcədə həssas qalır. Bütün bunlar göstərir ki Etiopiya üçün əsas prioritetlər institutların möhkəmləndirilməsi, təhsilin genişləndirilməsi və davamlı siyasi sabitliyin təmin olunmasıdır.

NƏTİCƏ

Aparadığımız bu araşdırma göstərir ki ölkələr arasındakı iqtisadi inkişaf fərqlərini tək bir səbəblə izah etmək mümkün deyil və bu fərqlər coğrafiya, tarix, dövlət institutlarının vəziyyəti, təhsil sistemi və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər kimi amillərin birgə təsiri nəticəsində yaranır. Norveç, Meksika və Etiopiyanın nümunəsi bu faktorların fərqli şəkildə birləşərək tamamilə müxtəlif nəticələr doğurduğunu açıq şəkildə göstərir. Norveç təbii sərvətlərə sahib olsa da onları düşünülmüş siyasətlə idarə etmiş, güclü institutlar qurmuş və uzunmüddətli planlaşdırma apararaq yüksək həyat səviyyəsinə nail olmuşdur. Meksika əlverişli coğrafi mövqeyinə və ABŞ bazarına yaxınlığına baxmayaraq idarəetmədəki problemlər və zəif texnoloji inkişaf səbəbindən uzun illərdir orta gəlir səviyyəsində qalır. Etiopiya isə tarixi təcrid, daxili qarşıdurmalar və zəif infrastruktur ucbatından hələ də aşağı inkişaf mərhələsindədir. Bu nümunələr göstərir ki nə təbii sərvət, nə də coğrafi üstünlük özlüyündə inkişaf üçün kifayət edir və əsas məsələ mövcud imkanlardan necə istifadə olunmasıdır. Araşdırmanın praktiki nəticələri də bunu təsdiqləyir. İlk növbədə dövlət qurumlarının gücləndirilməsi əsas prioritet olmalıdır və bu yalnız korrupsiyanın azaldılması deyil, həm də şəffaf idarəetmə, effektiv qanunlar, müstəqil məhkəmələr və düzgün büdcə siyasəti deməkdir. Bundan başqa təhsilə və texnologiyaya qoyulan sərmayə uzunmüddətli inkişafın əsasını təşkil edir, çünki güclü insan kapitalı olmadan heç bir ölkə müasir dünyada rəqəbat apara bilməz. Beynəlxalq ticarətə qoşulmaq vacibdir, lakin yalnız xammal ixracına əsaslanan model dayanıqlı inkişaf yaratmır və ölkəni global bazardakı dəyişikliklərə qarşı həssas edir. Əksinə daha mürəkkəb məhsullar istehsal etmək və global dəyər zəncirlərində daha yüksək mövqelərə qalxmaq davamlı artıma şərait yaradır. Xarici yardım və beynəlxalq əməkdaşlıq faydalı ola bilər, amma yalnız yerli şərait nəzərə alındıqda və daxili islahatları dəstəklədikdə real nəticə verir, çünki xarici vəsait güclü institutların yerini tuta bilməz. Nəhayət, keçmişin təsirini tam silmək mümkün olmasa da onu zəiflətmək və yeni inkişaf yolları açmaq mümkündür və bunun üçün strateji düşüncə,

uzunmüddətli planlaşdırma və siyasi iradə lazımdır, lakin bir çox ölkənin təcrübəsi göstərir ki dəyişiklik doğrudan da mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J.A. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), 47-100.
2. Asongu, S.A., & Odhiambo, N.M. (2020). Inequality and economic development in Africa: A review of the literature. *African Governance and Development Institute Working Paper*, 20(015).
3. Barro, R.J. (2024). Economic Growth and Convergence, Applied Especially to China. NBER Working Paper 32024.
4. Coşar, A.K., & Demir, B. (2018). Shipping inside the box: Containerization and trade. *Journal of International Economics*, 114, 331-345.
5. Dell, M., Lane, N., & Querubin, P. (2018). The historical state, local collective action, and economic development in Vietnam. *Econometrica*, 86(6), 2083-2121.
6. Frankel, J.A., & Romer, D.H. (2019). Does trade cause growth? *American Economic Review*, 109(3), 476-507.
7. Jones, C.I., & Vollrath, D. (2023). *Introduction to Economic Growth* (4th ed.). W.W. Norton & Company.
8. Michalopoulos, S., & Papaioannou, E. (2020). Historical legacies and African development. *Journal of Economic Literature*, 58(1), 53-128.
9. Nunn, N., & Puga, D. (2022). Ruggedness: The blessing of bad geography in Africa. *Review of Economics and Statistics*, 104(3), 449-463.
10. World Bank. (2024). *World Development Report 2024: Governance for Development*. Washington, DC: World Bank Publications.

E.E.Baghirli

PhD candidate, Azerbaijan State University of Economics

ORCID 0009-0009-8303-6239

Key causes of development inequalities between countries in the global economy

Abstract

In the modern world, the differences in economic welfare and development indicators among countries are increasingly widening. This article examines the formation dynamics of these inequalities through geographical, socio-economic, and political-institutional lenses. Research findings indicate that the sharp differences observed in the welfare of various nations are not solely related to natural wealth or labor productivity, but are primarily explained by the synthesis of numerous factors such as historical memory, quality of governance structures, position in international economic relations, and ability to utilize technological capabilities. The empirical material includes a deep comparative analysis of three different cases selected from various continents, revealing that the effectiveness of state apparatus, society's education level, and foreign market integration strategy jointly determine the trajectory of national economies. The research also emphasizes that simple financial flows and technical transfers remain insufficient in solving development problems, and fundamental change depends on transformative processes originating from within. The final section of the article presents

recommendations on political pathways and priority directions that should be applied at national and international levels.

Keywords: *inequality, economic development, stratification, state institutions, technological gap.*